

Всі відомі нам зображення Коперника є копіями його єдиного портрета, який (звичайно ж!) загубився. Можливо, він виглядав так? А може, зовсім інакше? Ми ніколи цього не дізнаємося.

ЧАСТИНА 1

VIVAT ACADEMIA!

Розділ 1

ПОДОРОЖ VIP-КЛАСУ

Восени 1491 року двоє підлітків вирушили з Торуня в подорож, яка одному з них принесе вічну славу, а іншому – згубу. Навіть якщо на початку цієї подорожі вони про щось мріяли і чогось боялися, це могло бути лише невиразне передчуття того, що їх чекало насправді.

Попри свій молодий вік, обидва вже багато чого пережили. Вони народилися синами заможного купця, який був родичем наймогутніших сімей Торуня, багатого ганзейського міста, котре незабаром після їхнього народження Польща відібрала у Тевтонського ордену. Але ще коли вони були малими дітьми, їхній батько потрапив у фінансові труднощі. Він помер, коли старший із хлопців мав 10 років.

¹ «Хай живе Академія!» (лат.) Це перші слова популярного студентського гімну «Gaudeamus igitur», які символізують дух академічної спільноти й освітніх традицій.

Отже, вони виростили в тіні поступового занепаду родинного багатства. Їхня мати намагалася відстрочити цей процес, але в ті часи жінка мала дуже обмежені можливості для маневру. Вона ж не могла влаштуватися на роботу. Їй залишалося тільки по черзі розпродавати родинне майно та бламати родичів, щоб вони піклувалися про її дітей. Хоча всі її брати та швагри були заможними та впливовими людьми, але вони повинні були насамперед думати про майбутнє власних дітей.

Це стосувалося навіть її найбагатшого та найвпливовішого брата Лукаша. Хоча він був єпископом, проте також мав сина. Звісно ж, позашлюбного.

Лукаш не міг забезпечити йому кар'єру в Церкві, бо люди занадто багато би пліткували. Не міг і зовсім покинути його, бо також би обмовляли. Тому він забезпечив позашлюбному нащадку посаду бурмістра Бранева – міста, настільки близького до його резиденції, що його впливи тягнулися й туди, але водночас настільки віддаленого, щоб обидва не зустрічалися.

Впливи вуй¹ Лукаша були величезні, оскільки той не був звичайним єпископом. Вармія вже чверть століття була частиною Польщі, але зберігала привілеї, що тягнулися ще з глибокого середньовіччя, роблячи її майже незалежною державою. Найважливіший із них надав Вармії в попередньому столітті імператор Зигмунт Люксембурзький: вармінським єпископам належав князівський титул. Хоча Польща офіційно не визнавала цього титулу вармінських єпископів, а вуй Лукаш власне обіймав цю посаду, їх під час державних урочистостей аж до поділів трактували як князів.

Якщо єпископ був головою вармінської мінідержави, то його парламентом була капітула. До її складу входило 16 каноніків. Їх можна вважати кимось на кшталт представників законодавчої влади.

Без підтримки капітули єпископ мало що міг би досягти в довгостроковій перспективі, тож йому було важливо заповнювати її своїми людьми. Найкраще – молодшими родичами.

¹ Вуй – дядько, брат матері.

Вид Торуня за Крістіаном Даніелем Пітчем з твору «Alt und Neues Preussen», 1684 р.

Саме тому бідна торунська вдова, ймовірно, дійшла до порозуміння зі своїм могутнім братом-єпископом. В обмін за опіку над двома небожами та правильне спрямування їхніх кар'єр, дядько Лукаш міг отримати два голоси в капітулі.

Оскільки в голосуваннях практично ніколи не брала участь уся шістнадцятка каноніків (з різних причин не всі приїжджали, щоб обійняти свої канонії, кілька завжди перебували у відрядженнях), для більшості не потрібно було аж восьми голосів. Насправді зазвичай вистачало близько п'яти. Двочленна «фракція небожів» мала б, таким чином, вплив, порівнянний із стоособою фракцією у сучасному польському Сеймі.

Це була вигідна угода для обидвох сторін. Єпископ зміцнював свою політичну позицію, а хлопці отримували посаду, про яку інші на той час безуспішно мріяли. Канонікат у Вармінській єпархії був першим кроком для міщанського сина – навіть не обов'язково з багатой родини, – щоб у майбутньому претендувати на посаду єпископа. Тобто для мешканця Пруссії – щоб із бідного хлопця стати князем. У ті часи було дуже мало схожих можливостей для

соціального зростання (сьогодні також важко зробити впродовж життя такий кар'єрний стрибок).

Вдова могла спати спокійно, знаючи, що її дітям не загрожує бідність. Єпископ же міг розраховувати на просування наступника таким шляхом, що ворожі язики не мали за що зачепитися (жодної симонії, жодного непотизму² – це ж опіка над бідними сиротами!).

Все вказує на те, що це рішення спіткало хлопців несподівано. Вони народилися синами багатія, потім стали синами банкрута, потім синами бідної вдови, аж раптом стали майже синами майже князя. І ось тепер вони покидали рідне місто, щоб навчатися там, де колись їхній дядько, – спочатку в Кракові, а потім у Болоньї, в найстарішому університеті світу.

Подорож, яку хлопці розпочали восени 1491 року, перетнувши Віслу в Торуні, означала для них революційну життєву зміну. Чергову і не останню.

Скоріш за все вони не називали це революцією. Як писала Ганна Арендт, звичай називати різкі зміни «революціями» з'явиться лише в наступних століттях. Зрештою, завдяки книзі, яку через 40 років напише один із хлопців. До цього в західних мовах це слово означало просто «оберт». І насправді воно означає це й сьогодні – саме тому тахометри в автомобілях показують результат в одиницях *rpm* (об/хв), тобто «революціях на хвилину».

Але якби тоді на Заході не прийнялося нове значення «революції», довелось б вигадати інше слово, щоб описати різкі й радикальні зміни тих часів. Наприкінці XV століття такі зміни траплялися майже щодня.

¹ Симонія – купівля або продаж церковних посад, що вважалося тяжким порушенням канонічного права.

² Непотизм – надання посад і привілеїв родичам або приближеним особам, особливо в церковному чи державному управлінні.

Наші два юнаки вирушили з Торуня, щоб розпочати навчання у Кракові в 1491/1492 академічному році. Коли вони починали студії, в Західній Європі ще існувала остання мусульманська держава – Гранадський емірат. «Лиш в Альпухарі, залігши у шанці, / Б'ється загін Альманзора»¹, але до того, як хлопці приступили до першої у своєму житті зимової сесії, Гранада вже капітулювала.

Коли наші брати мали перші у своєму житті студентські канікули, Христофор Колумб вирушив на пошуки нового шляху до Індії. Коли почався 1492/1493 академічний рік, Колумб відкрив новий континент, який, як з'ясувалося пізніше, не був Індією. Під час навчання наших героїв стало відомо, що попередні уявлення про земну кулю були хибними, на ній існують континенти, про існування яких досі не знали. То була справжня революція!

Революційні зміни відбувалися також у політиці. В червні 1492 року, коли хлопці завершували перший рік навчання, несподівано помер польський король Казимир Ягеллончик.

У ягеллонській династії не діяло просте правило спадкування трону на Вавелі. Спадкоємство кожного разу мало бути затверджене магнатами та шляхтою.

Форма цього затвердження щоразу виглядала трохи по-різному, і наступні монархи мусили обіцяти шляхті більше прав. У серпні 1492 року вперше це виглядало так, що вибори здійснила група з близько 40 найважливіших осіб у державі (серед них, звісно, був і вуй Лукаш). Однак їхнє рішення було затверджене вальним (загальним) зібранням шляхти. Іноді це вважають народженням шляхетської демократії – унікальної форми устрою Речі Посполитої.

На політику в Західній Європі також чекали революційні зміни. Коли хлопці вирушили на навчання, імператором був Фрідріх III – перший із династії Габсбургів. Але також останній, коронований у Римі папою.

Коли хлопці закінчать другий рік студій, імператором стане Максиміліан. Це перший за кілька століть імператор, який мав на

¹ Цитата з балади Адама Міцкевича «Альпухара», переклад Максима Рильського.

своїх землях реальну владу. Він реформує імперію до невпізнання, будуючи габсбурзьку потугу, що триватиме аж до ХХ століття.

Науково-філософська революція, яку один із цих хлопців здійснить в результаті розпочатої восени 1491 року подорожі, була дуже важливою, – як прихильник точних наук, я, звісно, скажу «найважливішою». Але вона, без сумніву, не була єдиною в ту епоху. Це просто були революційні часи.

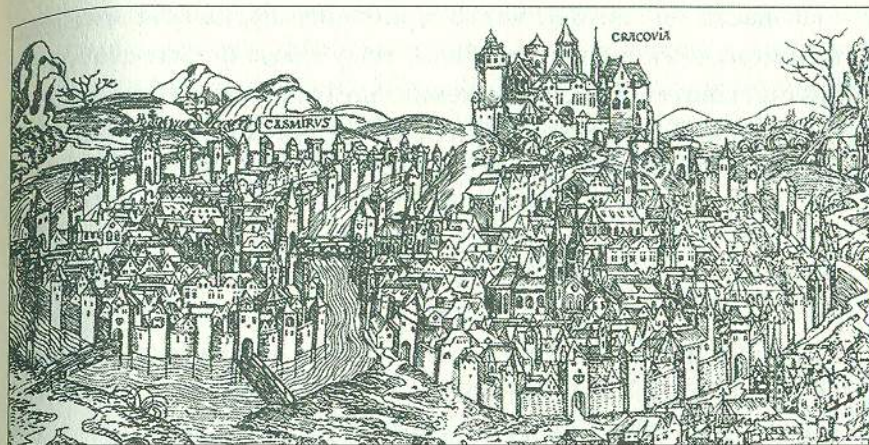
Першого з братів звали Миколай Коперник. Другий мав на ім'я Анджей. Хоча їхня подорож була такою доленосною для людства, на жаль, про неї не збереглося жодних історичних джерел. Насправді обидва хлопці згадуються в історії тільки завдяки її результатам. Невідомо навіть, чи вирушили вони в подорож безпосередньо з рідного дому в Торуні (я прийняв таку гіпотезу через відсутність доказів про щось інше).

Перший документ, у якому Миколай та Анджей згадані на ім'я та прізвище, – це список студентів, зарахованих (а отже, прийнятих) на зимовий семестр 1491/1492 року. Дата не вказана, але такі документи зазвичай укладають між вереснем і жовтнем. Майбутній астроном опинився на місці 32, його брат Анджей – на місці 49. Поруч із позицією *Nicolaus Nicolai de Turonia* стоять літери *s tt*. Це скорочення від *solvit totuum* – «сплатив повністю». Як би сказали американці: *paid in full*.

Анджей заплатив лише 4 гроші. Невідомо, чому не *totuum*. Традиція спонукає нас уявляти його гулякою, бешкетником і ледащо, який ці гроші просто витратив на якісь негідні розваги.

Дійсно, на тогочасного студента чекало багато спокус. Мартін Лютер, молодший за Коперника на 8 років, згадував свою *Alma Mater*¹ (університет у Ляйпцігу) як «покруч пиварні та борделю».

¹ Мати-годувальниця (лат.), так у середньовіччі студенти називали свої університети.

Панорама середньовічного Кракова

Історія мовчить щодо можливих дипломів Анджея Коперника. Натомість його брат Миколай досяг ступеня доктора. Схоже, що Миколай зміг встояти перед спокусами, а Анджей – ні. На жаль, цю історію не можна відтворити з деталями, ймовірно, пікантними. Звісно, через відсутність джерел.

Якби не раптове рішення вуя Лукаша, історія, можливо, навіть не запам'ятала б імен обидвох братів. Про їхню найближчу рідню відомо ще менше – ми знаємо лише, що Миколай і Анджей мали дві старші сестри: Барбару, яка стала черницею, та Катажину, яка вийшла заміж за краківського купця Бартомея Гертнера і оселилася в Торуні.

Братів і сестер Миколая Коперника могло бути більше, але про них не збереглося слідів у документах. Якщо хтось тоді був ніким (не записаний у реєстрах жодної школи, організації, інституції), не мав нічого (а отже, не виступав у жодній ролі в нотаріуса), не вступив у шлюб і не мав справи в суді, він просто не фігурував у жодному реєстрі.

Цей постійний брак джерельних матеріалів змушує серйозних істориків уникати описів того, що в житті Миколая Коперника було найцікавіше. Наприклад: як виглядала його перша велика подорож 1491 року?